

LUND UNIVERSITY

Den svenska fredens tidigmoderna rötter

En litteraturöversikt och ett forskningsuppslag

Bodensten, Erik; Ljungberg, Johannes; Östlund, Joachim

Published in:
Historisk Tidskrift

2019

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Bodensten, E., Ljungberg, J., & Östlund, J. (2019). Den svenska fredens tidigmoderna rötter: En litteraturöversikt och ett forskningsuppslag. *Historisk Tidskrift*, 139(3), 567-580. http://www.historisktidskrift.se/fulltext/2019-3/pdf/HT_2019_3_567-580_bodensten_ljungberg_ostlund.pdf

Total number of authors:
3

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

139:3 • 2019

Den svenska fredens tidigmoderna rötter

En litteraturöversikt och ett forskningsuppslag

ERIK BODENSTEN, JOHANNES LJUNGBERG
& JOACHIM ÖSTLUND*

Lunds universitet

Fred bortom 1814

Napoleonkrigens slutskede bildar epok i svensk historia. Efter förlusten av den finska riksdelen lades svensk utrikespolitik om i grunden. Ambitionen att återta de landsändar som gått förlorade under det föregående seklet och avbalansera den ryska makten i Östersjöområdet övergavs. I stället söktes avspänning och fredlig samexistens med Ryssland. Denna omorientering, känd som 1812 års politik, har tidvis utmanats men i sina huvuddrag bestått. Sedan 1814 har Sveriges invånare fått uppleva fred. Detta i skarp kontrast till de tidigare mycket krigiska århundradena. Den betydelse detta skifte har haft för svenskt samhällsliv torde vara svår att överskatta.

Under senare år har Sveriges långa fredsperiod och de historiska processer som denna var förbunden med rönt ett växande intresse. Forskningen har i första hand riktat sökarljuset mot 1800-talet och det tidiga 1900-talet och den gradvis alltmer stadfästa svenska neutraliteten, de förändrade attityderna gällande krig och fred i relation till bland annat demokrati och modernitet, freden som nationell identitet, samt den svenska småstatsrealismen och det internationella systemet.¹

* Fil. dr i historia (Bodensten), fil. dr i historia (Ljungberg) och docent i historia (Östlund).

1. Texten är tillkommen i anslutning till den av Humanistiska och Teologiska fakulteterna vid Lunds universitet finansierade projektansökan "PEACE: The Emergence of A Culture in the Eighteenth century", under ledning av Svante Norrhem och Thomas Kaiserfeld. Se t.ex. Rikard Bengtsson, *Trust, Threat, and Stable Peace: Swedish Great Power Perceptions 1905–1939* (Lund 2000); Magnus Ericson, *A Realist Stable Peace: Power, Threat and the Development of a Shared Norwegian-Swedish Democratic Security Identity 1905–1940* (Lund 2000); Mats Hellstenius, *Krigen som inte blev av: Sveriges fredliga officerskår vid 1800-talets mitt* (Lund 2000); Irene Andersson, *Kvinnor mot krig: Aktioner och nätverk för fred 1914–1940* (Lund 2001); Rebecca Lettevall, *En europeisk kosmopolit: En idéhistorisk studie av Immanuel Kants Om den*

Den frambrutande freden kan emellertid betraktas också utifrån en längre tidshorisont. Långt innan märkesåret 1814 hade människor i Sverige slutit fred, erfarit fred, verkat för fred, vänt sig till Gud i bön om fred, gjort profit på fred, besjungit, gestaltat och pläderat för fred, liksom för all del också ringaktat, kritiserat och brutit densamma. Likaså kan den politiska kultur, de erfarenheter, attityder och idéer, de kommersiella och geopolitiska villkor, som över tid gjorde det svenska samhället och den svenska staten mer fredligt inriktad, förstås i termer av långa historiska processer, som inte med någon självklarhet kan sägas ha inletts först under 1800-talet.

Med utgångspunkt i tidigare forskning ska vi nedan skissera konturerna av ett forskningsuppslag om den långa svenska fredens tidigmoderna rötter. Vilka historiska processer rörande fred kan sägas sträcka sig bortom 1814? Hur har historiker på senare år närmat sig frågan om tidigmoderna fredsforeställningar och förhållningssätt till fred? Vilka perspektiv har gjort sig gällande? Vems fred talar man om? I vad mån är det alls möjligt att urskilja en linjär förändring och ett alltmer fredsbejakande tidigmodernt svenskt samhälle?

Nya strömningar efter stora nordiska kriget

Det ska omedelbart sägas att vi vet långt mindre om detta problemkomplex än vad man kanske skulle kunna tro. Sveriges tidigmoderna krig hör till de mer väl utforskade delarna av svensk historia. Med freden förhåller det sig annorlunda. Ett flertal forskare har under senare år, med vitt skilda syften, tangerat ämnet.² Mycket få har emellertid gjort studiet

eviga freden och dess verkningshistoria (Stockholm/Stehag 2001); Tapani Suominen (red.), *Sverige i fred: Statsmannakonst eller opportunism? En antologi om 1812 års politik* (Stockholm 2002); Clive Archer & Pertti Joenniemi (red.), *The Nordic Peace* (Ashgate 2003); Inger Hammar, *För freden och rösträtten: Kvinnorna och den svensk-norska unionens sista dagar* (Lund 2004); Magnus Jerneck (red.), *Fred i realpolitikens skugga* (Lund 2009); Lars I. Andersson, *Fred i vår tid: Sverige, kriget och freden 1870–1945* (Lund 2009).

2. Se t. ex. Elisabeth Reuterswärd, *Ett massmedium för folket: Studier i de allmänna kunskapsfunktionens funktion i 1700-talets samhälle* (Lund 2001); Eva Österberg, "Krigens moral och fredens lycka: Kvinnor och våldet på 1600-talet", i Eva Österberg m. fl. (red.), *Kvinnor och våld: En mångtydig kulturhistoria* (Lund 2005); Joachim Östlund, *Lyckolandet: Maktens legitimering i officiell retorik från Stormakstid till demokratis genombrott* (Lund 2007); Petri Karonen, "Coping with peace after a debacle: The crisis of the transition to peace in Sweden after the Great Northern War (1700–1721)", *Scandinavian Journal of History* 33:3 (2008); Maria Sjöberg (red.), *Sammanflätat: Civilt och militärt i det tidigmoderna Sverige* (Uppsala 2009); Joachim Östlund, "Människan som alltings mått i JV Andreæ's utopiska arkitektur: Visuell retorik som politik i det senreformatoriska Europa", *Scandia* 71:1 (2009); Mats Hallenberg, "Svenskarna och

av freden till utgångspunkt och överordnat syfte. Särskilt påtaglig är frånvaron av större empiriska studier.

Detta blir inte minst tydligt i den historiska handbokslitteraturen. Medan författarna till dessa synteser haft rik tillgång till gedigen empirisk forskning om krigens orsaker och effekter, om krigsaktörer, krigspraktiker, krigsföreställningar och viktiga skeenden, har motsvarande forskning om freden i hög grad saknats. Sannolikt är detta, snarare än ointresse, förklaringen till att handboks författarna i stort har lämnat dessa frågor dährän.

Ett undantag härvidlag är Elisabeth Manséns *Sveriges historia 1721–1830*, som ägnar problemkomplexet ett förhållandevis stort utrymme. I Manséns tappning framstår 1700-talet – avseende krig och fred – som en övergångsperiod vilken förebådade ett mer fredsbejakande 1800-tal. Förändringen tecknas i ljuset av särskilt svenska erfarenheter av en räkka katastrofala krig. Krigströttheten efter i synnerhet stora nordiska kriget (1700–1721) beskrivs som stor och allmänt känd, och som viktig att ta i beaktande för att ”förstå hur snabb nyorienteringen blev inom många områden”.³ Sverige hade nu att acceptera sin nya perifera roll i det internationella systemet och släppa förtreten över sina förlorade provinser och sin starkt reducerade status. Enligt Mansén var Sverige i behov av en ny självbild, vilken man snart också fann i möjligheten att i stället expandera inom vetenskap, kultur, handel, industri och jordbruk. De efterföljande svenska anfallskrigen framträder i Manséns tolkning som uttryck för revanschism och kvardröjande tankemönster som inte hade framtiden för sig. Det är här, i detta kulturella sammanhang, som Mansén vill söka orsakerna till den efterföljande långa freden. Hon framhåller förvisso att periodens krig skilde sig åt på flera sätt och motiverades mycket olika. Det faktum att de alla misslyckades bör ändå ha fått krig att framstå som ett mindre lockande maktmedel.

Den förändring som Mansén menar ägde rum under perioden kan bäst karaktäriseras som en svensk läroprocess. Både svenskarnas erfarenheter av och förhållningssätt till krig och fred ändrade karaktär. Krig åtnjöt förvisso även i fortsättningen hög status i det svenska samhället,

westfaliska freden – En talande tystnad?”, i Peter Haldén (red.), *Den westfaliska freden: Arv, kontext och konsekvenser* (Falun 2009); Anna Maria Forsberg, *The story of war: Church and propaganda in France and Sweden in 1610–1710* (Lund 2016).

3. Elisabeth Mansén, *Sveriges historia 1721–1830* (Stockholm 2011) s. 19.

socialt och kulturellt, och kvarlevde som politiskt maktmedel under hela perioden. Samma politiker som var varma anhängare av rikets inre uppodling drev entusiastiskt igenom frihetstidens anfallskrig; dessa bägge positioner bör som Michael Roberts framhållit inte förstås som motstridiga.⁴ Därtill förblev Sverige näst efter Preussen Europas mest militariserade samhälle, om man som Gunnar Artéus utgår från hur stor andel av befolkningen som erhöll inkomst från krigsmakten.⁵ Likväl är Manséns hypotes att freden över tid blev allt mer förhärskande som ideal och norm inte orimlig. Som historisk bakgrundsteckning möter man ofta denna bild i skilda framställningar, om än sällan så klart formulerad som hos Mansén. Ambitionen att söka förklaringar i förändrade attityder och förhållningssätt till krig behöver dock prövas kritiskt och underbyggas empiriskt betydligt mer än vad som hittills gjorts.

Ett lovvärt uppslag finns i Jonas Nordins artikel "L'esprit de paix ou la naissance d'une opposition contre la guerre en Suède au XVIIIe siècle", där tre olika typer av krigsmotstånd som dryftades i Sverige under den tidigmoderna perioden skisseras.⁶ Alla dessa tre varianter torde vara angelägna att ta i beaktande för att uttröna den svenska fredens tidigmoderna rötter.

För det första torgförde enstaka religiöst motiverade pacifister under 1600-talet ett principiellt motstånd mot krig. En sådan pacifist var den avhoppade artilleriofficeren Anders Kempe (1622–1689).⁷ Efter att ha deltagit i de svenska krigen på 1650-talet gick Kempe i landsflykt, enligt egen utsago desillusionerad av sina krigserfarenheter, och lät publicera flera skrifter av den religiöse radikalen Paul Felgenhauer (1593–1677), däribland dennes radikalpacifistiska skrift *Perspectivum bellum* (1652). Felgenhauer tillbakavisade några av tidens vanligaste försvar av krig, såsom de undersåtliga plikterna att lyda sin överhet samt att med våld försvara religiösa trosfränder och det egna fäderneslandet. I förordet till sin svenska översättning riktade Kempe explicit kritik mot den svenska

4. Michael Roberts, *The Age of Liberty: Sweden 1719–1772* (Cambridge 1986) s. 17.

5. Gunnar Artéus, *Krigsmakt och samhälle* (Stockholm 1982). Detta innebar emellertid inte att soldater och officerare uteslutande kunde försörja sig på krigsmaktens utbetalningar, se Fredrik Thisner (2007).

6. Jonas Nordin, "L'esprit de paix ou la naissance d'une opposition contre la guerre en Suède au XVIIIe siècle", *Revue d'histoire nordique* 14 (2012) s. 97–130.

7. Kempes pacifistiska åskådning har tidigare analyserats av idéhistorikern Ronny Ambjörnsson, se *Fantasin till makten! Utopiska idéer i västerlandet under fem hundra år* (Stockholm 2004).

krigspropagandan och mot hur böndagarna användes för detta ändamål. Snart cirkulerade dessa skrifter i Sverige. Vi vet inte mycket om mottagandet, utöver att den nittonårige djäknens Johannes Olai Rahm i Gävle dömdes till döden 1671 för kätterska åsikter hämtade från Kempes översättning av Felgenhauer. Nordin konstaterar att den religiöst motiverade radikalpacifismen varken mobiliserade något organiserat motstånd mot den svenska krigspolitiken eller fick något inflytande bland politiska beslutsfattare. Det bör emellertid påpekas att vi är ungefär lika ovetandes om andra former av organiserade protester mot den svenska krigspolitiken under 1600-talet. Tidigare forskning har främst ringat in motstånd i form av självstypning eller enskilda flykttförsök.⁸ Som framhållits i internationell forskning om statliga informationssystem under den tidigmoderna epoken bör svårigheten att bryta igenom tidens få och rigida kommunikationskanaler inte underskattas.⁹ Att spåra utbredningen av och formerna för pacifistiska föreställningar bör därmed betraktas som en metodologiskt komplicerad men icke desto mindre väsentlig forskningsuppgift. Dödsdomen mot den unge djäknens i Gävle indikerar att statsmakten tog allvarligt på det radikalpacifistiska budskapet, som för all del kan härledas till anabaptister, kväkare och andra grupperingar som mobiliserat ett verkingsfullt krigsmotstånd i flera europeiska statsbildningar.¹⁰

För det andra urskiljer Nordin, i efterdyningarna av stora nordiska kriget, en ökad skepsis mot krig i kretsen av politiska beslutsfattare. Det har i äldre forskning funnits en tendens att framställa denna strömning som mer principiell än vad den faktiskt var. De ledande gestalter som motsatte sig krig under den tidigare frihetstiden, däribland Samuel Åkerhielm (1684–1768) och Arvid Horn (1664–1742), hade av allt att döma snarare pragmatiska och militärstrategiska bevekelsegrunder. Som flera

8. Se t. ex. Jan Lindegren, *Utskrivning och utsugning: Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640* (Uppsala 1980); Nils Erik Villstrand, *Anpassning eller protest: Lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679* (Åbo 1992); Martin Linde, *Statsmakt och bondemotstånd: Allmoge och överhet under stora nordiska kriget* (Uppsala 2000); AnnaSara Hammar, *Mellan kaos och kontroll: Social ordning i svenska flottan 1670–1716* (Lund 2014).

9. Se t. ex. Jonathan Elukin, "The public and the secret in government: Introductory remarks", i Gisela Engel m. fl. (red.), *Das Geheimnis am Beginn der europäischen Moderne* (Frankfurt am Main 2002).

10. Kväkare och anabaptister utgick från ett fredsbegrepp där den "inre freden" var central, men som även tog sig uttryck i uttryck i vägran att delta i krig samt, i kväkarnas fall, även inrättandet av en pacifistisk doktrin i staten Pennsylvania 1682. Se t.ex. Lonnie Valentine, "Quakers: War and Peacemaking", *The Oxford Handbook of Quaker Studies* (Oxford 2013).

forskare understrukit på senare år fortsatte den svenska politiska eliten under 1700-talet otvetydigt att betrakta krig som ett fullgott politiskt maktmedel. Härför fanns också övervägda skäl, även om krigen i efterhand ofta kommit att uppfattats som oförnuftiga felslut och återfall i eller uttryck för äldre tänkesätt.¹¹ Faktum är att de svenska anfallskrigen 1741–1743, 1757–1762, 1788–1790, 1805–1807 och 1812–1814 var långt fler än under motsvarande tidsperiod dessförinnan, vilket ger anledning att fråga sig om övergången till ett mer fredsbejakande synsätt i själva verket var långt mindre linjär och kumulativ än den vanligtvis har tecknats. Samtidigt finns det anledning att undersöka närmare på vilka sätt de längre perioder av mellanstatlig fred som inföll mellan de betydligt kortare krigen under 1700-talet kunde ha en fredsfrämjande verkan. Exempelvis ställdes krigsövningar i fredstid in på grund av resursbrist, samtidigt som officerare prioriterade politiska uppdrag och indelta soldater tillbringade mer tid på sina torp där de erhöll diverse mindre förtroendeuppdrag från lokala präster och länsmän.¹²

I anslutning till Sveriges deltagande i Sjuårskriget (1756–1763) och under åren därefter ser Nordin tydliga tecken på en ny typ av krigsmotstånd, vilken också fick genomslag i den allt livligare och mer tillåtande samhällsdebatten. Nordin framhåller särskilt ämbetsmannen och den ekonomiska författaren Anders Nordencrantz (1697–1772) och dennes stora verk *Tankar om krig i gemen och Sveriges krig i synnerhet* (1767–1772). Nordencrantz invändningar mot krigen bottnade emellertid inte i erfarenheter av krigets fysiska realiteter, vilket varit fallet hos radikalpacifisten Anders Kempe. I stället tog Nordencrantz argumentation sikte på att krigen varit ekonomiskt onyttiga. Den dagsaktuella måltavlan – hattpartiet och dess krigsdeltagande, som lett till statsfinansiell katastrof – gick inte att ta miste på. Men Nordencrantz kritik gick längre än så. Också långsiktigt hade Sverige tagit stor skada av alla de krig man

11. Se t. ex. Oskar Sjöström, "Sekreta bihangen 1741 och deras idépolitiska bakgrund", *Sjuttonhundratals* (2008); Patrik Winton, "Denmark and Sweden in the European great power system, 1720–1765", *Revue d'histoire nordique – Nordic Historical Review* 14:1 (2012a); Patrik Winton, "Sweden and the Seven Years War, 1757–1762: War, debt and politics", *War in History* 19:1 (2012b); Erik Bodensten, *Den politiska drivfjädern: Frihetstidens partiberättelser och den moralpolitiska logiken* (Lund 2016); Erik Bodensten, "The problems with receiving subsidies: Sweden and the lesser powers in the long eighteenth century", i Svante Norrhem & Erik Thomson (red.), *Economies of Allegiance: Subsidies, Diplomacy and State Formation in Europe, 1494–1789* (Lund, kommande 2019).

12. Artéus (1982) s. 388; Elfred Kumm, *Indelt soldat och rotebonde* (Stockholm 1949).

utkämplat. Hur stor nytta hade inte alla de pengar och allt det blod man nu förlösat i kontinental krig kunnat göra om de i stället satsats på inre uppodling, frågade sig Nordencrantz retoriskt. Som den ämbetsman han var rådbåkade Nordencrantz från sitt skrivbord noggrant och omständligt den data han hade tillgång till och fann helt enkelt att debet och kredit inte gick ihop.¹³

Den instrumentella karaktären av Nordencrantz argumentation ska samtidigt inte överdrivas. De ekonomiska argumenten leder som Nordin framhåller vidare till mer principiella moralfilosofiska resonemang med anknytningspunkter i den franska upplysningsrörelsen, däribland påståendet att det svenska folket alltid varit motståndare till krigen, samt att det var folkets välbefinnande och inte någon abstrakt ära som borde stå i beslutsfattarnas blickfång. Nordin öppnar också för att svenska författare kan ha låtit sig inspireras av utländsk kritik av Sveriges förda krigspolitik. Ett exempel som han anför är Voltaires kända biografi över Karl XII (1731), i vilken den svenske krigarkungens begåvning betecknades som förlösad genom de många krigen. Ett annat exempel är den skotske Whig-skribenten Thomas Gordon, som urskilde en "fåfång, oförsiktig och farlig erövringsanda" bakom den misslyckade svenska insatsen i stora nordiska kriget (1728).¹⁴

Nordin argumenterar sammantaget för att krigsmotståndet i det tidigmoderna Sverige övergick från enstaka religiöst motiverade protester under 1600-talet via pragmatisk argumentation för fred bland politiska beslutsfattare till framväxten av ett "systematiskt" motstånd mot krig i offentligheten vid mitten av 1700-talet. Ett annat mönster som skulle kunna skönjas utifrån Nordins typologi är hur protesterna, i takt med att tryckfriheten ökade, ändrade form från kroppsligt motstånd eller ordlös flykt till vässade pennor och förfinad argumentation. Det väcker frågor om hur krigsmotstånd kan studeras också bland dem som inte tog till pennan. Flera studier, inklusive Nordins artikel, har via myndighetsmaterial registrerat bönders explicit uttryckta kritik mot krig som ett redskap för regenter att utöka sitt territorium, i tider då rykten

13. Se även Erik Bodensten, "Political knowledge in public circulation: The case of subsidies in eighteenth-century Sweden", i Johan Östling m.fl. (red.), *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge* (Lund 2018).

14. Nordin (2012) s. 105. Citatets originallydelse är "Combien l'esprit de Conquête est vain, imprudent et pernicieux". Se Thomas Gordon, *Discours historiques, critiques & politiques sur Tacite*, t. 1, Daudé trad., Amsterdam, François Changuion, 1742 [1728] s. 419, 421.

om förestående krig har florerat från 1700-talets mitt och framåt.¹⁵ Mer forskning behövs emellertid för att klarlägga sammanhangen mellan de olika varianter av krigsmotstånd som kom till uttryck vid denna tid. I vilken mån cirkulerade under 1700-talets lopp äldre och nyare fysiska erfarenheter av kriget, beräkningar av krigets kostnader och bönders upplevelser av krigets bördor?

Fred och handelssjöfart under 1700-talet

I takt med att Sveriges ställning i det internationella systemet försvagades under 1700-talet och utsikterna till territoriell expansion minskade, ökade som nämnts betoningen på inre uppodling. Ett exempel på en sådan satsning som sökte kompensera för tidigare förluster var den svenska handelssjöfarten, i synnerhet den på Medelhavet, Atlanten och Indiska oceanen, som blev föremål för stora förhoppningar. Tidvis i skydd av neutral flagg, och ivrigt påhejad av en merkantilistisk idédebatt, genomgick svensk handelssjöfart också en remarkabel expansion under 1700-talet. Men i vilken utsträckning kan denna ökade tonvikt vid handel och neutralitet kopplas samman med mer fredsbejakande strömningar i Sverige?

I sin bok *Sveriges första globala århundrade* sammanfattar Leos Müller en stor del av de senaste årens livaktiga maritim- och globalhistoriska forskning om svenskt 1700-tal.¹⁶ Hos Müller framträder emellertid inte en bild av någon fredlig transoceansk handel. Tvärtom var haven – till skillnad från landområdena – ytterst svåra att skaffa sig kontroll över och därför platser av ständigt pågående konflikter. Fredliga internationella relationer i Europa uteslöt på intet vis krigiska relationer på de öppna haven och i koloniala gränsregioner. Vid flera tillfällen eskalerade dessa sammandrabbningar till europeiska storkrig. Svenska betraktare var också väl medvetna om fjärrhandels konfliktyllda karaktär och associerade enligt Müller inte fred och handel med varandra. Snarare än att se mellanstatlig handel som ett fredligt alternativ till krig sågs det som ett slags krig utan vapen.¹⁷ Detta synsätt genomsyrar också

15. Nordin (2012), s. 16. Se även Karin Sennefelt, *Den politiska sjukan: Dalupproret 1743 och frihetstida politisk kultur* (Hedemora 2001); Erik Bodenstein, "Scandinavia Magna: En alternativ nordisk statsbildning 1743", i Erik Bodenstein m. fl. (red.), *Nordens historiker: En vänbok till Harald Gustafsson* (Lund 2018).

16. Leos Müller, *Sveriges första globala århundrade: En 1700-tals historia* (Stockholm 2018).

17. Müller (2018) s. 86.

tidens neutralitetsbegrepp, framhåller Müller. Den svenska neutralitet som understundom deklarerades, särskilt efter 1772, var mycket viktig för den svenska handelssjöfartens expansion och vinster. Den var emellertid inte uttryck för något krigsmotstånd eller någon fredsidealism, utan närmast tvärtom för en kortsiktig och instrumentell handels- och utrikespolitik, syftande till att flytta över en allt större del av världshandeln till svenska kölar. Svensk fred kunde således vara lukrativ för svenska köpmän, redare och skeppsbyggare, och alldeles särskilt under de perioder då övriga europeiska stater bekrigade varandra.

Man kan samtidigt fråga sig om inte kopplingen mellan fred och handel trots allt var starkare i dåtidens världsbild. Var ovan nämnde Nordencrantz den ende svensk som gjorde denna koppling? Vänder vi oss till den svenska politiken gentemot kaparstaterna i Nordafrika så framhåller ledande aktörer i Kommerskollegium vid återkommande tillfällen att krigshandlingar är mycket kostsammare för Sverige än att betala tributer eller så kallade fredspriser. Vidare var de väl medvetna om kritiken mot en sådan politik från övriga europeiska stater eftersom svenska fredsfördrag ökade hotbilden mot deras egna handelsflottor samtidigt som svenska tributer gynnade kaparstaternas ekonomi. Strategin för Kommerskollegium blir trots det att låta konsulter i Nordafrika lansera Sverige som deras fredsvänner och handelspartners. Idén om fred vinner kraft och med tiden framgår de ekonomiska fördelarna.

Man kan fråga sig om inte erfarenheter av en lukrativ fredstida handel påverkade synen på förhållandet fred–handel–välstånd. Alldeles särskilt som kontrasten till de ruinerande krigen var så stor. Ledtrådar dyker upp bland avhandlingar i folkrätt i Sverige, exempelvis Georg Wilhelms Silléns dissertation om "Fördrag med barbarer och otrogna" från 1744, där syftet var att legitimera de nyligen slutna fördragen. Sillén börjar med att dekonstruera begreppet barbar utifrån ett världshistoriskt perspektiv och landar sedan i ett svenskt perspektiv då han argumenterar för att "vänskapsförbindelser och handel med det turkiska väldet" låg i "vårt intresse" samt att dessa handel- och fredsfördrag inte bara reglerar "fiendskapens upphörande utan dessutom vänskapens plikter". Sillén talar om två typer av fördrag. Mest berömda är fördrag som rör "krigsförbund", vilka är offensiva eller defensiva. Den andra typen av fördrag kopplar Sillén samman med fred och handel och beskriver dessa på följande vis: "De fördrag som gäller fredsförhandlingar, förs antingen

om handelsförbindelser eller andra saker som rör den ömsesidiga nyttan och kan vara av ganska skiftande karaktär.”¹⁸ Silléns tankar samverkar här väl med tidens ekonomiska teorier rörande internationell handel. I dessa teorier förespråkades uppfattningen att handel var ett fredligt sätt att interagera med andra stater och något som mildrade de ”barbariska” effekterna som följde på krig. Avgörande för detta synsätt var också Aristoteles idé om människan som ett politiskt djur.¹⁹

Nedslag i svensk maritimhistoria på Medelhavet indikerar alltså att begreppsparet fred och handel trots allt spelade en mer framträdande roll i 1700-talets maritima världsbild. Det var inte för inte som de traktat som formaliserade relationen mellan Sverige och staterna i Nordafrika benämndes ”freds- och handelstraktat”. Svenska konsulter och handelsmän oroade sig ständigt över så kallade ”fredsbrott” som skulle lägga hinder i vägen för handeln. Freden var skör och behövde ständigt understödjas, samtidigt som krig – i Medelhavsområdet – enbart framstod som i bästa fall ett kostsamt besvär, i värsta fall ekonomisk ruin. Allra tydligast framträder kanske önskan om fred i de tributer som den svenska staten betalade, också långt efter att hotet från de nordafrikanska staternas kapningar i princip helt upphört.²⁰ Av särskilt intresse för vårt ärende är att notera att Silléns idé om en begreppslig uppdelning mellan fredsfördrag kontra defensiva och offensiva krigsförbund var en frukt av de faktiska omständigheterna och praktikerna kring Sveriges närvaro i Medelhavet.

Fredliga ständer och långa linjer

En forskare som spårat den svenska fredens tidigmoderna rötter bortom det tidiga 1700-talet och erfarenheterna från stora nordiska kriget är Joakim Scherp. Enligt Scherp förmärks redan under stormaktstidens senare del en tydligt minskad acceptans för krig och de uppoffringar som dessa ofrånkomligen framtvungade. Tidigare framträdande argument om att krig skulle öka rikets säkerhet, att de skulle föras mot den evangeliska

18. Joachim Östlund, *Saltets pris: Svenska slavar i Nordafrika och handeln i Medelhavet 1650–1770* (Lund 2014) s. 100ff. Citatet är hämtat från Georg Wilhelm Sillén, *De foederibus cum infidelibus et barbaris* (Lund 1744).

19. Albert Hirschman, *The Passions and the Interest: Political Arguments for Capitalism before Its Triumph* (Princeton/Oxford 2013) s. 56–63.

20. Se t. ex. Johan Henrik Kröger, *Sveriges förhållanden till Barbareskstaterna i Afrika* (Stockholm 1856) s. 212–221.

trons fiender, att de pålagor som de framtvungade var av tillfällig karaktär och skulle avskaffas så snart det blev fred, liksom att Sverige skulle skonas om kriget fördes offensivt och på fiendens territorium, förlorade redan efter den svenska stormaktens expansionsfas 1560–1660 sin legitimitet. Krigspåfrestningarna upplevdes samtidigt som outhärdligt tunga och fick uppnådda fördelar att blekna i jämförelse. Från och med denna tid gav krigen också i allt mindre utsträckning upphov till hyllningar, utan väckte i stället alltmer inhemsk kritik, också bland adeln.²¹

Det andra ledet i Scherps argumentation tar sin utgångspunkt i ett ofta förbisett faktum, nämligen att fred blev ett allt vanligare tillstånd i Sverige, inte endast efter fredsslutet 1721, utan redan från 1660. Denna förändring, resonerar Scherp, bör rimligtvis ha påverkat människors förväntningar och över tid medfört en attitydförändring där fred på ett kvalitativt nytt sätt började uppfattas som ett faktiskt möjligt, småningom rent av oundgängligt, samhällstillstånd. Här gör Scherp samma iakttagelse och tolkning som Martin Ceadel i sin inflytelserika studie *The Origins of War Prevention*. Ceadel framhåller att samtidigt som krigen i Europa under 1700-talet blev mer intensiva och samhälls- genomgripande, blev de också kortare och mindre vanliga jämfört med tidigare. När normen på detta sätt skiftade från krig till fred kom detta att påverka människors förväntningshorisont, vilket han ser som en – av flera – anledningar till att den tidigare fatalistiska synen på krig, som helt dominerat fram till seklets mitt, gradvis kom att utmanas och utmönstras.²²

Det tredje och mest framträdande ledet i Scherps argumentation hämtar inspiration från Immanuel Kants skrift *Zum ewigen Frieden* (1795), där representativa församlingar lyfts fram som särskilt gynnsamma för en fredlig politik, i skarp kontrast till en stark kungamakt. Medan bredare samhällsgrupper alltid har haft långt mer att förlora än att vinna på krig, har elitens och furstens ställning ofta tvärtom gynnats av krig. En viktig förklaring till den ökade svenska fredligheten – mätt i antalet krigsår i förhållande till antalet fredsår – står enligt Scherp således att finna i den, i en europeisk jämförelse, inflytelserika svenska riksdagen.

21. Joakim Scherp, "Krig har en lång rumpa": Riksdagen och den 200-åriga fredens tidigmoderna rötter", *Historisk tidskrift* 136:2 (2016) s. 149–184. För krigströttheten, se t. ex. Österberg (2005).

22. Martin Ceadel, *The Origins of War Prevention: The British Peace Movement and International Relations 1730–1854* (Oxford 1996) s. 4–10, 76–77.

Med bas i denna institution fick breda befolkningslager möjlighet att artikulera sitt krigsmotstånd och gradvis alltmer framgångsrikt opponera sig mot eliternas och furstarnas krig.

Joachim Scherps tolkning är tankeväckande. Valet att inte ta det stora nordiska kriget som given utgångspunkt för en efterföljande attitydförändring utan att utsträcka processen längre bak i tid förefaller motive-rad. Det fanns, påvisar Scherp, otvetydigt en stark fredsvänlig opinion på de svenska riksdagarna under stormaktstidens senare del. Den ofta gjorda kontrasten till en mer fredlig svensk opinion under 1700-talet behöver onekligen problematiseras. Scherps tolkning väcker emellertid också frågor. I vilken utsträckning kan den ökade svenska fredligheten såsom Scherp hävdar kopplas till det svenska styrelseskicket? Kan den tidigmoderna svenska riksdagsmakten, då den varit som starkast, verkligen sägas ha utgjort en generellt fredlig politisk kraft? Och på motsvarande sätt, kan den svenska kungamakten, när denna varit som starkast, sägas ha varit en starkt pådrivande krigisk kraft? Bilden måste i alla händelser sägas vara långt mindre entydig än vad Scherp gör gällande. Den krigsaktivistiska riksdagsopinionen var exempelvis tidvis mycket stark under frihetstiden och inte enbart inom hattpartiet utan också bland aktörer som sedermera kom att göra sig kända som krigsmotståndare. Omvänt kan man exempelvis påminna om Karl XI, som ansåg sitt manskap alltför ”gott att föras till slaktebänken”, som enträget vägrade låta sitt rike dras in i Nioårskriget (1688–1697), och som varje år avslutade sina almanacksanteckningar med att tacka Gud för den fred man fått åtnjuta.²³

Ett stort frågetecken kan också sättas vid Scherps ansats att göra antalet krigsår, snarare än antalet krig, till ett i sammanhanget relevant mått, liksom att inte göra en tydlig distinktion mellan de anfallskrig som svenska beslutsfattare valde att inleda och de försvarskrig som man påtvingades. I vissa avseenden var det karolinska enväldet verkligen otvetydigt mer krigiskt än det efterföljande ständerväldet. Tydligast förmärks kanske skillnaden i den förra regimens större vilja och förmåga att utvärda krigets påfrestningar under lång tid. Här är det av allt att döma rättvisande att framhäva styrelseskickets betydelse. Men det är också sant att de bägge enväldiga karolinska kungarna aldrig inledde några

23. Göran Rystad, *Karl XI* (Lund 2003) s. 241, 276.

egna krig, utan tvärtom synes ha sett mycket allvarligt på fridsstörande furstar. Faktum är att Sverige styrdes av ständer- eller rådsförsamlingar, inte starka kungar, vid samtliga tre tillfällen då Sverige inledde nya krig eller valde att intervensera i redan pågående åren mellan 1660 och 1788.²⁴

Ett annat spørsmål är i vad mån det alls är möjligt att utläsa något om en eventuell svensk attitydförändring utifrån variationerna mellan krig och fred. Sverige kom i hög grad att dras med i de europeiska storkrig som utbröt, liksom åtnjuta de längre europeiska fredsperioder som inföll där emellan. Till följd av förändringar i det europeiska statssystemet kunde mindre makter likt Sverige helt enkelt allt mer sällan själva styra över krig eller fred. Den svenska fredsperioden 1721–1741 präglades exempelvis i hög grad av krigsaktivism och dess längd berodde förmodligen mer på dämpande yttre faktorer än ett inhemskt krigsmotstånd. Likaså torde förklaringen till de kortvariga svenska krigen under seklet mer stå att söka i en svensk oförmåga än en ovilja att förlänga dem. Man kan i sammanhanget också påminna om de tillfällen, exempelvis på 1680-, 1720- och 1740-talen, då Sverige var mycket nära att angripas militärt, vilket endast förhindrades av ett stormaktsingripande.

Vidare behöver vare sig ett ökande eller minskande antal svenska krigsäventyr uttrycka en på motsvarande sätt förändrad inställning till krig och fred. Här kan Patrik Winton nämnas, som på ett tänkvärt sätt analyserat och tonat ned skillnaderna mellan Danmarks och Sveriges till synes mycket olika förhållningssätt till krig och fred under 1700-talet. Medan Danmark innehade strategiska resurser som gjorde det möjligt att föra en framgångsrik neutralitetspolitik och vinna stora fördelar visavi stormakterna också utan direkta krigshandlingar var Sverige i långt högre grad hänvisat till krig och ett stort mått av risktagande för att på motsvarande sätt vinna subsidier, kolonier, handelsintäkter och territorium. Det svenska agerandet, framhåller Winton, var rationellt utifrån tidens synsätt, och bör inte förstås som att svenska beslutsfattare var oförmögna att korrekt bedöma Sveriges nya och försämrade strategiska situation.²⁵

24. Den mycket begränsade, närmast diplomatiska, aktion som brukar betecknas som det andra bremerska kriget (1665–1666) har här utelämnats.

25. Winton (2012a).

Ett forskningsuppdrag

Vår ambition i denna essä har varit att ställa tiden före 1814 i blickfånget för att urskilja historiska processer med potentiell betydelse för den långvariga fredsperioden i Sverige. En tendens i tidigare forskning har varit att betrakta framväxten av fred som en tydligt linjär process. En annan tendens har varit att betrakta skeendet från en utpräglad svensk horisont, där svenska förutsättningar snarare än generella europeiska idéströmningar och ett förändrat europeiskt statsystem ställs i centrum. Vidare har tidigare studier vilat tungt på analyser av krigsmotståndets idémotiv och politiskt beslutsfattande, vilket resulterat i flera tänkvärda resultat, men däremot inte något samlat grepp om problemkomplexet. Vår bedömning är att frågan om den svenska fredens tidigmoderna rötter saknar en bred och systematisk behandling som inbegriper politik, ekonomi, kultur, vardagserfarenheter och olika betydelser av fred som kom till uttryck på olika platser och cirkulerade mellan olika sociala och kulturella sammanhang.

En grundläggande fråga härvidlag är vad människor helt konkret gjorde och fick utrymme att göra under de längre perioder av mellanstatlig fred och ökad handel som inföll under 1700-talet. Vad hände när indelta soldater fick fler uppgifter hemmavid och deras officerare intresserade sig mer för politik och handel än för sina militära åtaganden? Vilka initiativ och idéer väcktes när staten upprättade och upprätthöll freds- och handelstraktat med olika stater samt möjligheterna att berika sig genom handel ökade? Hur korrelerade de krigsfientliga publikationer som vände sig till en ny typ av offentlighet kring 1700-talets mitt med äldre former av krigsmotstånd som radikalpacifistiska föreställningar och folkliga protester mot krig? I vilken mån kommer krigsmotstånd till uttryck i andra genrer som ökade under 1700-talets andra hälft, såsom visor och minnesteckningar?

Är det sammantaget möjligt att i det tidigmoderna Sverige spåra en förändring från att krig uppfattades som normalt både som vardagserfarenhet och politisk strategi, till att fred i högre grad än tidigare kunde betraktas och lanseras som ett önskvärt alternativ?